

Marijos Gimbutienės knyga „Gyvosios deivės“

Pažinkime priešistorines
EUROPOS deives

Adomas BUTRIMAS

Jau šių metų rudenį skaitytojai turėtų sulaukti vienos žymiausių XX a. archeologų Marijos Birutės Alseikaitės Gimbutienės (1921–1994) paskutiniosios knygos – „Gyvosios deivės“, išleistos lietuvių kalba. Jos pirmas leidimas originalia anglų kalba (pavadinimas „The Living Goddesses“) išspausdintas 1999 m., praėjus penkeriems metams po autorės mirties. Knygą tada išleido Kalifornijos universiteto leidykla (*University of California Press*). Na o dabar, praėjus ketvirčiui amžiaus, pagaliau šią knygą jau autorės gimtąja kalba ėmėsi spaudai parengti Vilniuje veikianti leidykla „Lapas“ (tekstus iš anglų į lietuvių kalbą išvertė Tomas Marcinkevičius-Baronas).

Šis M. Gimbutienės leidinys vainikuoja jos kaip aktyvios, visame pasaulyje žinomos, visada labai originalios ir produktyvios mokslininkės veiklą, kuri yra dalijama į tris etapus, skirtus lietuvių ir baltų, indoeuropiečių bei senosios Europos archeologijos ir mitologijos studijoms.

Knygą autorė rašė paskutiniais savo gyvenimo metais. Spaudai ją baigė parengti buvusi M. Gimbutienės doktorantė, jos mylima mokinė, Kalifornijos Los Angeles universiteto profesorė, indoeuropeistė, archeologė, sanskrito, graikų, lotynų kalbų ir literatūros žinovė Miriam Robbins Dexter (prieš tai, 1997 m., ji jau buvo surinkusi ir išleidusi M. Gimbutienės svarbiausių mokslinių straipsnių, publikuotų 1952–1993 m., rinkinį).

Knyga „Gyvosios deivės“ – tai M. Robbins Dexter nusilenkimas ir dovana savo mokytojai. Ji spaudai parengta labai profesionaliai, preciziškai, su pagarba autorės tekstui, kiekviename skyriuje pateikiant savo pačios komentarus, papildymus ir informaciją apie jau po autorės M. Gimbutienės mirties išleistą svarbiausią literatūrą, taip pat ir apie naujus radinius, kurių grupes M. Gimbutienė inter-

Prof. Marija Gimbutienė prof. Gintauto Česnio bute 1988 m. rugsėjo 16 d. Kęstučio Vitkaus nuotrauka iš Adomo Butrimo archyvo

pretavo, studijavo, analizavo beveik iki paskutiniųjų savo gyvenimo dienų.

Iliustruota yra tik pirmoji knygos pusė – čia paskelbtos tik tos iliustracijos, kurias autorė sugebėjo surinkti būdama gyva.

Paskutinieji M. Gimbutienės gyvenimo mėnesiai ir dienos buvo skirti tryliktam šios knygos skyriui – baltų religijai ir šiek tiek archeologijai. Rašydama ji Marija grįžo prie savo šaknų, kurios ją maitino nuo pirmosios mokslinės publikacijos, paskelbtos 1942 m. ir skirtos baltų pomirtinio gyvenimo analizei. Per daugiau nei pusę amžiaus beveik nebuvo metų, kad nepasirodytų M. Gimbutienės monografijų, mokslinių straipsnių, tarp jų ir paskelbtų „Encyclopedia Britannica“. Jos tekstų išspausdinta ir „Lietuvių enciklopedijoje“, pasaulyje aukštai vertinamuose archeologijos, indoeuropeistikos, Amerikos ir Europos archeologijai, mitologijai skirtuose žurnaluose, nemažai jos mokslinių

publikacijų yra „Metmenu“ žurnale. Ji pristatydavo baltų, indoeuropiečių atliktus tyrimus beveik visuose šioms mokslo sritims skirtuose pasauliniuose kongresuose, į kuriuos ji buvo kviečiama, o Lietuvos atstovai juose neturėdavo galimybės dalyvauti. Šis mokslinis, visos jos karjeros kelias liudija, kad tautos istorija, tautosaka, religija, kalba, papročiai, meno simbolika, tautodailė, gintaras, audinių raštai buvo ta mokslininkę maitinusi versmė, kuri jai sudarė galimybę tvirtai jausti ir deklaruoti baltišką medžiagą analizuojant jau visą Europą aprėpiančius Senosios Europos ir Indoeuropiečių archeologijos, religijos ir mitologijos aspektus, atlaikyti gana smarkią oponentų kritiką jos originaliems darbams.

Kuo ypatinga ši knyga ir kuo ji skiriasi nuo daugybės M. Gimbutienės puikiai iliustruotų ir dokumentuotų knygų, skirtų senosios Europos kultūrai, jos archeomitologijai, simbolių ir kalbos dešifravimui? Pirmiausia aktualu tai, kad visose ankstesnėse archeologės knygose, nors ir naudojamas archeomitologinis metodas, nusverdavo archeologinė medžiaga ir jos interpretacija. Ši knyga – išimtis: ji labiausiai pagrįsta folkloro, mitologijos ir lyginamosios religiotyros pavyzdžiais ir yra lyg M. Gimbutienės grįžimas į jos studijų laikus, į paskelbtus tautosakos rinkinius, kuriuos ji mokydamosi atgaivintame Vilniaus universitete 1940 m. surinko Dzūkijoje ir Vilniaus krašte, ir sudarė du tautosakos rinkinius, kurie yra išlikę. Gal tai ir grįžimas į knygos, skirtos senosios lietuvių liaudies meno simbolikos tyrinėjimams, kūrimo laikus, tik šį kartą autorė, remdamasi ankstesniais savo tyrinėjimais ir pateikdama jų sintezę pirmojoje knygos dalyje, žvelgia į Senosios Europos (pasak autorės, ikipatriarchalinės Europos) civilizaciją religijos tyrinėtojos akimis. Rekonstruodama Senosios Europos kultūros religiją, M. Gimbutienė remiasi keliomis pamatinėmis savo hipotezėmis, iškeltomis įvairiais jos mokslinio tyrinėjimo periodais. Nuo lietuvių ir baltų archeologijos studijų apie 1942–1960-uosius metus ji ryškiai pasuko į indoeuropeistikos, indoeuropiečių archeologijos studijas, o laiko požiūriu – nuo geležies amžiaus problematikos į neolito ir ankstyvųjų metalų epochos laikus, kai ji jau buvo suformulavusi Europos kultūros transformacijos teoriją, įsiveržus čia indoeuropiečių gentims (vadinamiesiems Kurganų kultūros žmonėms) apie 4500–2500 m.

prieš Kristų. Ši kultūrinės transformacijos periodą tyrinėtoja laikė sinonimišku reiškiniu Europos indoeuropizacijos procesui. Mokslininkės nuomone, archeologinė, mitologinė ir lingvistinė medžiaga sudaro galimybę kalbėti apie patriarchalinės ir socialinės kultūros pergalę prieš Senosios Europos matrilinejinę kultūrą. Tačiau leidyklos pristatomoje knygoje, kaip ir kai kuriose ankstesnėse publikacijose, ji teigia, kad senieji indoeuropiečiai stipriai paveikė senųjų vietinių gyventojų religiją ir kalbą, bet senųjų europiečių kalba ir religija, kaip substratinė, išliko Europos indoeuropietiskose kultūrose ir kalbose. Ši hipotezė sudarė galimybę autorei, remiantis geru ne tik Senosios Europos, bet ir indoeuropiečių kultūros bei religijos pažinimu, ieškoti senųjų vietinių gyventojų religijos atspindžių ir gana vėlyvose indoeuropiečių kultūros raidos fazėse beveik visoje Europoje.

Apie 1973 m. prasidėjo trečiasis ir pats vaisingiausias M. Gimbutienės mokslinės veiklos etapas, kuriame ėmė dominuoti Senosios Europos kultūros koncepcija. Po didžiųjų jos vadovautų kasinėjimų Europos pietuose, pastarąjį savo gyvenimo dvidešimtmetį ji vis labiau domėjosi kultūromis, kurias asimiliavo indoeuropiečiai, – senaisiais europiečiais. Šio domėjimosi rezultatas – trys stambios monografijos anglų kalba, skirtos senosios Europos deivėms, jų kalbai ir civilizacijai, bei Lietuvos skaitytojams gerai žinoma knyga „Senoji Europa“, išleista 1996 m. Vilniuje. Savo paskutinėje knygoje ji bando sintetinti Senosios Europos ir indoeuropietiškos Europos kultūrinę sąveiką, užfiksuotą religijoje ir analizuoja Senosios Europos meną, ženklų sistemas, laidojimo paminklus ir šventvietes, šventus akmenis ir gausius graikų, etruskų, baskų, keltų, germanų ir baltų mitologijos pavyzdžius.

Knyga suskirstyta į dvi dalis ir trylika skyrių. Pirmoji dalis skirta ikipatriarchalinės Europos religijai, o antroji – senosioms (gyvosioms) deivėms, kurių įvaizdžiai dar ryškūs ir senuosiuose graikų kultūrinės raidos etapuose, ir senosiose etruskų, keltų religijose, ir šiandien tyrinėtojų dar analizuojamose gyvosiose germanų, baskų ir baltų religijose. Pirmoji dalis turi šešis skyrius, antroji – septynis.

Pirmosios dalies pirmajame skyriuje autorė aptaria Senosios Europos deivių figūreles ir bando rekonstruoti įvaizdžių prasmę, kategorizuodama

(Nukelta į 40 p.)

jas kaip gyvybės davimo ir palaikymo, mirties ir atsinaujinimo. Čia autorė įtraukia ir vyriškas dievybes bei paukščio ir gyvatės, taip pat kitų gyvūnų dievybių įvaizdžius. Kartu autorė teigia, kad Senosios Europos kultūros gyventojai neskirstė deivių į „geras“ ir „blogas“, kaip, pavyzdžiui, vėliau darė graikai, garbinę gyvybę teikiančias dievybes (graikų Afroditę) ir blogųjų kategorijai, priskirdami mirtį nešančias (graikų Gorgoną, Medūzą). Autorė konstatuoja, kad deivių ir dievų būta daug, kad jie reprezentuojami daugybe įvaizdžių, kuriuos mokslininkė suskirsto į tris grupes: gyvūnų, žmonių ir abstrakčius atvaizdus.

Antroji knygos dalis skirta autorės seniai pamėgtam objektui (prisiminkime jos knygą „Deivės kalba“, išleistą 1989 m.), Senosios Europos rašto, simbolių ir ženklų dešifravimui. Tai nėra paprastas ir lengvas dalykas, nes anksčiausiai pasirodžiusios ir išverstos rašto kalbos (Šumerų ir Egipto) datuojamos tik trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. pradžia. Tuo tarpu ženklų gausumu pasižyminčios Senosios Europos kultūros neolito epochos kai kurių ženklų kilmę galima datuoti net vėlyvojo paleolito pabaiga, nėra lengvas riešutas tyrinėtojams, todėl tik nedaugelis mokslininkų bando juos dešifruoti, atkurti simbolių reikšmę. Kartu tai ir vienas iš labiausiai diskutuotinų mokslo klausimų, ir labai kontraversiškas. Originaliai mąstančios mokslininkės M. Gimbutienės teiginiai ir išvados ginčijamos net dabar, tikėtina, kad šia tema bus diskutuojama ir ateityje, nepaisant to, jog jos nuopelnai šioje srityje niekada negalės likti nepastebėti.

Autorė antrąją knygos dalį užbaigia vildamasi, kad galbūt kada nors bus surastas dvikalbis tekstas, kuris įgalins išversti Senosios Europos raštą ir padės geriau suprasti bei įvertinti Senosios Europos tautų intelektualinį paveldą. Šioje dalyje pateikiami Senosios Europos kultūros rašto simboliniai įraižų pavyzdžiai, tarp kurių itin įspūdingi yra Šiaurės vakarų Balkanų Vinčos kultūros.

Trečiame knygos skyriuje autorė apžvelgia daugybę Senosios Europos kultūros laidojimo paminklų, atkreipdama skaitytojų dėmesį į juose rastus simbolius, bando juos interpretuoti vienu labai svarbiu aspektu – kaip jie atspindi neolito epochos žmonių požiūrį į mirties ir gyvenimo cikliškumą. Mokslininkė, apžvelgdama didžiulę Europoje surinktą medžiagą, teigia, kad senųjų europiečių po-

žiūris į mirties ir perėjimo procesą fundamentaliai skyrėsi nuo požiūrio į mirtį vėlesnėse kultūrose. Ji mano, kad senųjų indoeuropiečių ir krikščionių religijose kiekviena siela buvo traktuojama kaip turinti savo individualų identitetą ir pati keliaujanti į pomirtinį gyvenimą. Tuo tarpu senųjų europiečių religijoje mirties ir perėjimo procesas buvęs traktuojamas kaip cikliškas: kaip materialiajame pasaulyje nauja gyvybė atsiranda senosios liekanose, taip ir gimimo procesas senųjų europiečių religijoje buvo ciklo, apimančio ir mirtį, dalis. Knygos autorė taip pat teigia, kad laidojimui skirti pilkapiai ar įvairių formų megalitiniai statiniai, koridoriniai kapai ir kt. senųjų europiečių supratimu yra kartu ir šventos vietos, t. y. deivių iščios, kuriose gimsta nauja gyvybė. Laidojimo ir naujos gyvybės atsiradimo vietų ryšys turi ir ikonografinių pavyzdžių. Interpretuodama daugybę Vakarų Europoje aptinkamų megalitinių kapų pavyzdžių, autorė jų dekore pastebi labai daug regeneracijos simbolių – tokių kaip spiralė arba vinguriuojanti gyvatė. Kadangi dauguma megalitinių statinių yra orientuoti į vasaros ar žiemos solsticijas (ypatingai išskirtinis paminklas yra New Grange Airijoje, kuriame šio straipsnio autoriui teko lankytis kartu su M. Gimbutiene), gali būti, kad megalitai yra ritualinės vietos, skirtos sezonų ciklams garbinti.

Remiantis pastaraisiais dešimtmečiais tyrinėtais įspūdingais Senosios Europos kultūros paminklais, kurių dalį yra tyrinėjusi knygos autorė, pavyko nustatyti, kad kai kurie iš šių paminklų yra senosios šventyklos arba šventyklų modeliai ir sudaro svarbią sudėtingų archeologinių kompleksų dalį. Šventyklų istorija rodo ilgą ir sudėtingą jų raidos kelią. Nors ir gana įspūdingos buvo neolito laikotarpio Pietų Europos šventyklos, jos dar gerokai skyrėsi nuo statinių su kolonomis klasikinės Graikijos kultūros laikais. Pirmosios šventyklos priminė gyvenamuosius namus, buvo integruotos į gyvenvietes, bet turėjo altorius, neretai puoštus figūrėlėmis. Ten pat aptinkami ritualiniai keraminiai įvairiausių formų indai. M. Gimbutienės nuomone, daugelis moters kasdieninių darbų buvo integrali religinės praktikos dalis. Kartu autorė nustatė didelę šventyklų įvairovę: jos buvo skirtos regeneracijos deivei, deivei paukštei ir deivei gyvatei, nėščioms vegetacijos deivėms. Toks šventyklų suskirstymas, priskyrimas įvairioms dievybėms autorės ne visa-

da yra pakankamai argumentuotas, tad kelia kai kurių abejonių.

Kaip ir daugelis atskirų Senosios Europos archeologinių kultūrų tyrinėtojų sunkiai sutikčiau, kad vyrai visai nedalyvavo šventyklose vykstančiuose ritualuose ir geriausiu atveju pasitenkindavo tik dalyvavimu šokiuose. Visai kitokį vyrų vaidmenį, negu teigia knygos autorė, šioje visuomenėje rodo jų laidojimo paminklai, kurių M. Gimbutienė aptariamame leidinyje neanalizuoja.

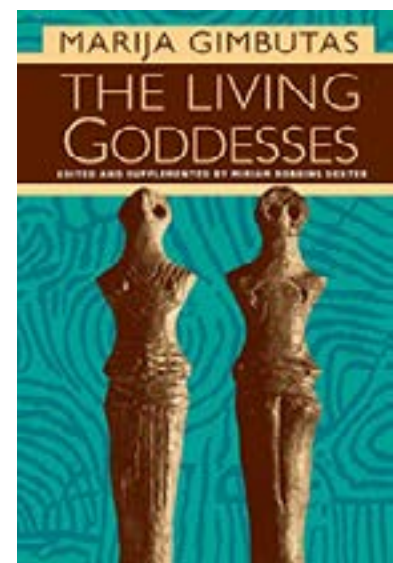
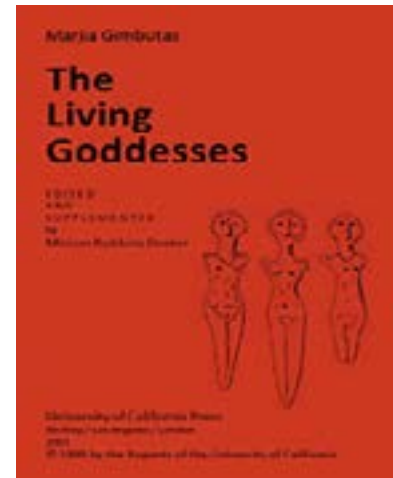
Miniatiūriniai moliniai šventyklų modeliai – kita įdomi ir išraiškinga neolitinės senosios Europos kultūros paveldo dalis. Teritorijose tarp Graikijos ir Ukrainos jų yra surasta daugiau nei šimtas vienetų. Be jokios abejonės, tai labai svarbi pagalbinė medžiaga šventyklų ritualams dešifruoti. Klausimą, kam buvo kuriami šie modeliai, autorė palieka atvirą, į jį galbūt tyrinėtojai atsakys ateityje.

Penktasis knygos skyrius skirtas šventųjų akmenų ir medžių ceremonijų centrų analizei. Čia autorė analizuoja ne savo archeologinių tyrinėjimų medžiagą, o bando pateikti Vakarų Europoje (Anglijoje, Skandinavijos šalyse, Airijoje) ir kai kuriuose Centrinės Europos kraštuose aptinkamus pilkapius, jų paskirtį. M. Gimbutienė yra bene pirmoji ir vienintelė taip ryžtingai priskyrusi juos mirties ir regeneracijos deivei. Šių didingų statinių, pareikalavusių milžiniškų senųjų bendruomenių fizinių jėgų, ir laiko interpretavimas kaip susijusių su mirties ir regeneracijos deivės funkcijomis, yra tik viena iš jų prasmės aiškinimo galimybių. Knygos autorė čia palieka labai daug erdvės naujoms interpretacijoms, kurios, mano supratimu, galėtų įžvelgti gerokai kompleksiškesnę šių paminklų paskirtį.

Pirmosios knygos dalies šeštasis skyrius yra tarsi išvadinis. Jame autorė lyg reziumuoja, teigdama, kad jau pradedant paleolito laikotarpiu, moteriškų dievybių garbinimas, kurį suponavo visa matrilininė, motinos giminystė pagrįsta sistema, turi itin ryškų tęstinumą neolito laikotarpiu.

Manau, kad žinant, jog didžiojoje Šiaurės ir vidurio Europos dalyje paleolito laikotarpiu egzistavo visų pirma medžiotojų bendruomenės, apie ypatingą moters vietą šiose bendruomenėse ir tų bendruomenių religinėje sistemoje kalbėti kiek per drąsu. Mums kur kas pagrįstesni ir vaisingesni atrodo Senosios Europos neolitinių žemdirbiškų kultūrų religijų rekonstrukcijų bandymai, kurie šioje knygoje gana gerai dokumentuoti archeologiniais šaltiniais.

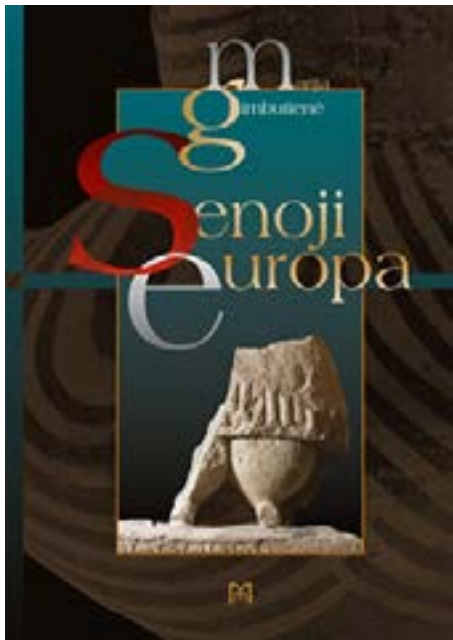
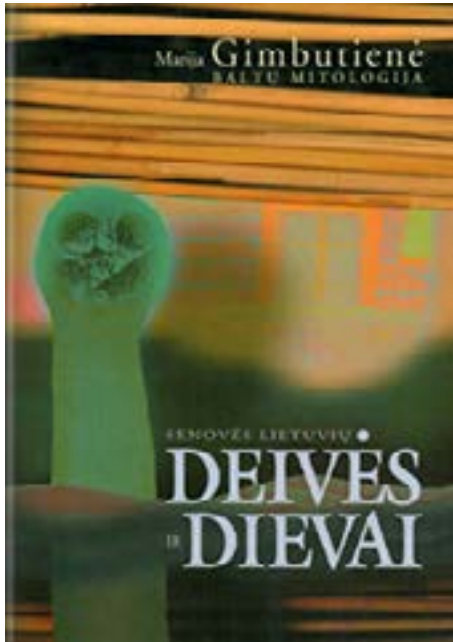
Pirmoji knygos dalis skirta priešistorinių laikų, daugiausiai neolito laikotarpio deivių ir dievų religijos rekonstrukcijoms, o antrojoje dalyje bandoma analizuoti konkrečias, jau istoriškai dokumentuotas kultūras ir etnosus, juose išryškinant Senosios Europos kultūros relikтус, visų pirma remiantis jau mitologijos ar tautosakos duomenimis. Šioje dalyje autorė analizuoja ir indoeuropietiškus, ir neindoeuropietiškus Europos etnosų mitologiją. Tai daryti ji pradeda nuo pietų Europos teritorijos, nuo savo vykdytų kasinėjimų zonos. Septintajame knygos skyriuje mokslininkė pirmiausiai analizuoja Egėjo jūros regioną, vadinamą dar Kikladų kultūros vardu, kurio pietinė riba yra Kretos sala. Šį archipelago regioną autorė laiko mažiausiai paliestą indoeuropietišku kultūrų invazijos ir išlaikiusį daugiausiai senajai Europai būdingos religijos ir visuomenės socialinės

Nuo viršaus: Marijos Gimbutienės originalo anglų kalba 1999 m. ir 2001 m. Kalifornijos universiteto leidyklos (JAV) išleistų knygų „The Living Goddesses“ (liet. „Gyvosios deivės“) viršeliai

struktūros bruožų. Deja, šio regiono ankstyvosios metalų epochos tekstai (moksle ši kultūra dar XX a. pr. yra įgavusi Minoinės kultūros pavadinimą) taip pat nėra dešifruoti, tik linijinio B rašto, dešifruoto 1952 m., tekstai siekia laikotarpį nuo 1400 m. pr. Kr., kada Kretos ir didžiosios salyno dalies civilizacija iš esmės jau nebeegzistavo. Gerokai daugiau apie šią civilizaciją kalba archeologiniai

(Nukelta į 42 p.)

Nuo viršaus: Marijos Gimbutienės knygu „Senovės lietuvių deivės ir dievai. Baltų mitologija“ (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002) ir „Senoji Europa“, (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022) viršeliai

radiniai nei lentelėse užfiksuoti inventoriai, kuriuose labai mažai duomenų to meto religijai ir mitams atskleisti. Daug labiau tam pasitarnauja didingi rūmų ir šventyklų kompleksai, esantys Kretoje ir Santoryne, juos puošiančios freskos, gausi jų simbolika, šventyklos olose, kalnų viršūnėse, kulto inven-

torius. Remiantis šiais duomenimis autorė daro išvadą, kad šios kultūros šaknys – neolitinėje Senosios Europos civilizacijoje, o gyvybės ir gamtos garbinimas, daugybė deivių figūrėlių rodo, jog Minoinė civilizacija tęsia Senosios Europos kultūros deivių garbinimo tradicijas.

Sudėtingiau interpretuoti klasikinės Graikijos religiją. Analizei palengvinti autorė išskiria du kultūrinius periodus – Mikėnų ir klasikinės Graikijos. Į Mikėnų kultūrą ji žvelgia kaip į dviejų kultūrų (Senosios Europos ir indoeuropiečių kultūros) sąveikos rezultatą. Jų panteone vyrauja vyriški karo dievai, tačiau freskose, keramikoje, žieduose ir antspauduose – dar ryškios minoinės tradicijos. Ši kultūra liudija, jog deivių garbinimas dar ryškus ir bronzos amžiuje, kad šiame regione Senosios Europos tradicijos per Mikėnų kultūrą pasiekė klasikinės Graikijos kultūros laikus.

Toliau autorė analizuoja gerai rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotą graikų mitologiją, kur graikų deivės jau tarnauja vyriškosioms dievybėms. Rašytiniuose šaltiniuose minimos graikų deivės (Hekatė, Artemidė, Atėnė, Demetra, Hera ir kt.) savo ištakomis siekia Senosios Europos kultūrą. Autorės nuomone, net 2500 m. iki klasikinės Graikijos laikų užtrukęs jau indoeuropietiškos kultūros dominavimas visai neužgožė Senosios Europos religijos gyvybingumo, deivės surado gana reikšmingą vietą Olimpo dievų panteone, joms buvo statomos puikios šventyklos.

Devintasis knygos skyrius yra skirtas Etruskų religijai.

Etruskai – senosios Italijos gyventojai, apsupti indoeuropietiskai kalbančių tautų. Jų moterys aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime, buvo laidojamos puošniuose kapuose, atspindinčiuose jų aukštą statusą visuomenėje. Jų deivės (ypač Uni, Menerva), altoriai, skulptūros ir šventovės, laidojimo urnų dekoras – savo prigimtimi labai artimos Senosios Europos kultūrai ir, greičiausiai, labai veikė indoeuropietiškos kilmės kaimynų kultūrą, pvz., ankstyvųjų graikų miestų-kolonijų, įsikūrusių Tyrėnų ir Ligūrijos jūrų pakrantėse.

Vakarų Europoje iki šiol egzistuoja keletas kultūrinių salelių, tęsiančių ikiindoeuropietišką Europos tautų tradicijas. Vienai jų (baskams) skirtas dešimtas knygos skyrius. Ne indoeuropietiška kalba, socialinė visuomenės struktūra ir religija sudaro galimybę manyti, kad jų kultūra tęsia senas ikiindoeuropietiškos vakarinės Europos dalies kultūrinės tradicijas, kaip mano autorė, siekiančias dar neolito laikus. Svarbiausia jų dievybė – Mari (neretai vadinama Andre Mari), dažniausiai pasirodanti paukščio pavidalu.

Baskų religija tyrinėtojams gali tapti dar vienu tiltu, jungiančiu senąsias Vakarų Europos kultūrinės tradicijas su šiuolaikinės Europos kultūrinio paveldo įvairove. Beje, autorė atkreipia dėmesį į mūsų tyrinėtojų dar menkai žinomas dvi baskų mitologines figūras – Mairi ir Maide, moterišką ir vyrišką dievybes, kurias baskai mano buvus dolmenų, megalitų ir kromlechų statytojais. Žinoma, jog šie statiniai toje Europos dalyje buvo statomi dar neolito laikotarpiu, o tai kaip niekas kitas rodo ypač galias kai kurių baskų mitologinių figūrų šaknis.

Vienuoliktame knygos skyriuje aptariama taip pat labai reikšminga daugelio šiuolaikinės Europos kultūrų atsiradimui keltų kultūra, susiformavusi dar žalvario amžiuje ir buvusi beveik visą Centrinę ir Vakarų Europą (nuo Britų salų iki Alpių) jungiančiu dariniu, bendravusiu indoeuropiečių kalbomis. Autorė teigia moteris turėjus reliatyviai aukštą statusą ankstyvuoju keltų kultūros laikotarpiu ir tai aiškina Senosios Europos kultūros įtaka. Įspūdingiausiuose priešistorinio keltų dailės pavyzdžiuose – Gundestrupo (Danijoje) katilas (dubuo) ir jo įspūdingi reljefinių plokščių atvaizdai, kuriuose vaizduojamos vyrų ir moterų figūros, apsuptos žvėrių ir paukščių, galbūt rodo jau religijos sinkretizmą. Kai kuriuos atvaizdus autorė bandė susieti su konkrečiomis deivėmis, žinomomis paskutiniais amžiais prieš Kristų trakų-frygų ir keltų žemėse. Autorė mano, kad Gajaus Julijaus Cezario „Galų karo užrašai“ – bene svarbiausias istorinis rašytiniais šaltinis jau romėniško laikotarpio galų ir keltų religijai pažinti. Ilgiausiai keltų kultūros reliktai išliko britų salose, ypač Airijoje, kurioje, nepatyrusioje romėnų okupacijos, toliau išliko sakytinė tradicija, menas, ypatingoji keltų ornamentika. Jau V a. po Kr., Airija ir Britanija priėmė krikščionybę, vienuolynuose pradėtos užrašinėti pagonių legendos, o deivės Brigitos vardas buvo įtrauktas į ankstyvųjų Airijos krikščionių sąrašą šv. Brigitos vardu.

Dvyliktas ir tryliktas monografijos skyriai skirti šiandieninių Europos tautų – germanų ir Lietuvos skaitytojui svarbiausiai baltų religijai. Autorė mano, kad germanų mitologijoje indoeuropietiški ir Senosios Europos dievai suskirstyti į dvi grupes, o tuo tarpu lietuvių ir latvių rašytiniai šaltiniai ir tautosaka rodo, kad Senosios Europos matristinės ir indoeuropietiškos patristinės dievybės tūkstantmečiais gyvena vienos šalia kitų, mažai tarpusavyje sąveikaudamos. Laima, Žemyna, Ragana, Austėja, Giltinė, Žvėrūna, Medeina, autorės nuomone, yra svarbiausios Senosios Europos deivių panteoną reprezentuojančios baltų dievybės. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad taip ryškiai į Indoeuropietiškas vyriškas ir Senosios Europos moteriškas dievybes suskirstytas baltiškas dievų panteonas atrodo pernelyg schematiškas. Sunkiai pavyktų įrodyti, kad iš esmės medžiotojų ir žvejų bendruomenės, Rytiniame Baltijos pajūryje reprezentavusios senųjų europiečių kultū-

rą, būtų turėjusios tokį moterišką deivių panteoną, o tuo tarpu indoeuropiečiai, prieš atkeliaudami į mūsų pajūrį, jau po asimiliacijos su žemdirbių kultūromis Pietų ir Centrinėje Europoje, iš ten į mūsų kraštus atnešę daugelį žemdirbystės ir gyvulių auginimo įgūdžių, būtų likę su tokiau ryškiu patristiniu panteonu. Kartu šis savo apimtimi bene plačiausias knygos skyrius rodo, kad baltų archeologijos ir mitologijos studijos knygos autorei buvo svarbios nuo studijų universitete laikų ir pirmosios jos publikacijos 1942 metais. Studijos jai išliko svarbios per visus tris jos mokslinės karjeros etapus, taip pat ir rašant paskutinįjį knygos skyrį.

Naujausi, jau XXI a. (po 2009 m.) vykdyti mezolito-neolito kapų paleogenetiniai tyrimai ir dabartinės Lietuvos teritorijoje esančių akmens amžiaus kapinynų tyrinėjimai patvirtina M. Gimbutienės 1952–1960 m. teorijas apie indoeuropiečių ir baltų kilmę, jų seniausią religiją, pasauliniu mastu detalizuotą 1979–1980 m., kai ji teigė, jog tik su indoeuropietišku kultūrų atėjimu (trimis kurganų kultūros bangomis tarp 4500–2500 pr. Kr.) galime kalbėti apie kultūrinę, kalbinę (o dabar ir genetinę) Europos ir mūsų teritorijose besiformuojančios baltų kultūros ir religijos transformaciją bei ilgą indoeuropeizacijos procesą. M. Gimbutienės prieš tris ketvirčius amžiaus pradėtos kelti ir vėliau detalčiai išvystytas teorijas šiandien, jau naujausių paleogenetinių tyrinėjimų šviesoje, genialiomis laiko net daugelis buvusių labai aršių jos ankstesnių kritikų.

Trumpai apžvelgęs žymiausios mūsų tautos archeologės paskutinįją knygą, bandau ją reziumuoti – kokią joje matome Mariją Gimbutienę?

Pirmiausiai tai kontraversiška, originali mąstytėja, sugebanti sintetinti ir chronologiškai, ir teritorijos prasme sunkiai aprėpiamą medžiagą. Ji ir šioje knygoje išlieka ne tik stipria savo hipotezių deklaruotoja, bet ir jų pagrindėja svariais argumentais.

Ši knyga yra jos keliolikos dešimtmečių tyrinėjimų ir apmąstymų rezultatas, joje kaip reta puikiai susipina jos kaip archeologės, folkloro, mitologijos, senųjų religijų žinovės, senųjų istorinių tekstų ir meno objektų analitikės sugebėjimai, kurie ir dabar, ir ateityje provokuos religijos istorikus ir archeologus dar kartą įvertinti ir naujais aspektais vėl iš naujo interpretuoti turimą ir vis naujai mums žemės ir mitų gelmių teikiamą medžiagą.